

De Falun Gong in China: religie in verzet tegen de staat

Op 25 april 1999 vond in Beijing een opmerkelijke demonstratie plaats, van zo'n 10.000 mannen en vrouwen die een lange, stille rij vormden rond het hoofdkwartier van de Chinese Communistische Partij in Beijing, vlakbij de Verboden Stad en het Plein van de Hemelse Vrede. Het was de culminatie van een reeks protesten door de Falun Gong tegen haar onwelgevallige berichtgeving in de Chinese pers over het quasi-wetenschappelijk karakter van de beweging of de claim dat men door Falun Gong-oefening speciale vaardigheden zou verkrijgen. De demonstratie kwam ongeveer zes weken voor de verjaardag van de gebeurtenissen op het Plein van de Hemelse Vrede tien jaar tevoren, op 4 juni 1989. De manifestatie bracht mensen uit de wijde omgeving van Beijing samen, die door middel van telefoontjes en mond-tot-mond-reclame waren opgetrommeld om zich te laten gelden ten gunste van hun geloof.¹

Met deze demonstratie werd de Falun Gong meteen een onderwerp van intense buitenlandse belangstelling, want niet alleen de timing, maar ook de omvang en het volledig pacifistische karakter trokken wijd en zijd de aandacht. De vervolging die vrij snel op deze demonstratie volgde en het volhardende verzet van leden en sympathisanten van de beweging tegen de repressie, maken de Falun Gong tot een belangrijk fenomeen in de geschiedenis van de Volksrepubliek China na het beëindigen van de Culturele Revolutie in september 1976. Aanzienlijke financiële en organisatorische middelen zijn gewijd aan de repressie, die op haar beurt heeft gezorgd voor enorme reputatieschade voor het land. De groeiende economische kracht van China maakt dat de feitelijke impact van deze schade beperkt blijft.

Wetenschappelijke of religieuze beweging

Er zijn zoals bij elke religieuze beweging verschillende manieren om de geschiedenis van de Falun Gong te laten beginnen. Wij kunnen beginnen bij het verhaal van de stichter, Li Hongzhi, zelf of het oprichten van de beweging in 1992, maar wij kunnen ook beginnen bij de vraag of dit wel een religieuze beweging is. Volgens de stichter en zijn aanhangers is de Falun Gong namelijk heel nadrukkelijk wetenschappelijk en niet religieus van aard. In de Volksrepubliek China stond religie lange tijd grotendeels gelijk aan bijgeloof en was zij zo goed als verboden, terwijl wetenschap

juist werd gezien als de enige ware vorm van kennis. Daarbij is wetenschap in China alleen *science* (natuurwetenschappen in brede zin), want alfawetenschappen worden meer gezien als culturele en daarmee nog hogere kennis, terwijl de gammawetenschappen tot voor kort bijna niet bestonden. De hoeder van deze exacte wetenschap is uiteindelijk de Communistische Partij zelf, want zij heeft haar eigen leer ook tot wetenschappelijk verklaard en dus als onaanvechtbaar waar bestempeld.

Li Hongzhi claimt voor zijn leer dus eigenlijk dezelfde wetenschappelijke status als de Communistische Partij voor haar leer. Zijn hoofdwerk, het *Draaiende Dharmawiel* (*zhuanfalun*), begint met een poging de leer een wetenschappelijke basis te geven. Deze claim van wetenschappelijkheid heeft Li Hongzhi overgenomen van de *Qigong*-bewegingen waar hij uit voortkomt, die allemaal zijn gebaseerd op het streven door het cultiveren van *Qi* de gezondheid en het algemene welzijn te bevorderen. De term *Qi* is bijna onvertaalbaar, want zij is de grondstof van alles op aarde en in de kosmos, van lucht tot en met alle elementen. Doordat overal *Qi* in zit, kan een succesvolle beoefenaar ook *Qi* uit de kosmos halen of met andere beoefenaars uitwisselen. De *Qigong*-tradities zijn sinds de jaren 1950 door de communistische overheid bevorderd als goedkoop alternatief voor de veel duurdere traditionele Chinese geneeskunst (in het Engels *Traditional Chinese Medicine* of TCM, overigens een twintigste-eeuwse uitvinding) en de minstens even dure Westerse geneeskundige tradities. Na de Culturele Revolutie genoten *Qigong*-leraren ongeken- de populariteit en overheidssteun, waaraan pas met de Falun Gong-beweging en de repressie daarvan echt een einde kwam. De rol van de *Qigong*-bewegingen is inmiddels overgenomen door andere, religieuze bewegingen (in het bijzonder het protestantisme) en de introductie van bijvoorbeeld yoga.

Li Hongzhi is afkomstig uit Changchun (een grote stad in het noordoosten van China), genoot een eenvoudige opleiding en verdiende zijn brood met lage banen binnen het leger, de politie en overheidsbedrijven. Niets wijst erop dat hij veel persoonlijk contact heeft gehad met de religies van het oude China, en hij verwerpt nadrukkelijk het traditionele branden van wierook. Er is geen sprake van begrafenisrituelen of rituelen om iemand te genezen, en er zijn geen vaste

rituele specialisten. De leer is een mengeling van begrippen uit diverse religieuze tradities, die hij vooral lijkt te kennen uit populaire boeken en niet uit de dagelijkse praktijk. Centrale waarden zijn *zhen*, *shan* en *ren*, respectievelijk 'waarachtigheid', 'goedheid' en 'verdraagzaamheid'. Terwijl de eerste twee begrippen veel voorkomen in daoïsme en boeddhisme, is het derde begrip van veel recenter oorsprong. Het komt veel voor in Chinese vertalingen van de Bijbel en de communistische propaganda heeft het begrip tientallen jaren intensief gebruikt. Deze drie begrippen vormen als het ware een combinatie van normen en waarden die als basis dienen voor de cultivatie van *Qi*. De meeste publicaties die aan Li Hongzhi worden toegeschreven, zijn gebaseerd op soms wat cryptische en repetitieve lezingen in de Noord-Chinese standaardtaal (het Mandarijn), die door derden zijn omgewerkt tot boeken.

Het basisritueel voor beoefenaren van de *Falun Gong* is een klein aantal oefeningen om het *dharma*-wiel dat in ons lichaam zit draaiende te houden en *Qi* uit te wisselen met de leraar Li Hongzhi en met de kosmos. De beweging is dan ook genoemd naar 'grote leer (of: methode)' (*dafa*) van de 'oefeningen' (*gong*) van 'het wiel van de dharma' (*falun*). Deze oefeningen vooronderstellen de juiste ethische grondhouding, zo-

kritiek van gemaakt, maar het is eigenlijk heel conventioneel boeddhistisch en lijkt ook op de orthodox protestantse afkeer van preventief medisch ingrijpen, zoals bij inenting.

Zelf zie ik de *Falun Gong* heel nadrukkelijk als een religieuze beweging, omdat zij vergelijkbare absolute waarheidsaanspraken doet en een vergelijkbare absolute verklaring voor de mens en zijn lotsbestemming biedt als andere religies. Als zodanig is de beweging een directe concurrent voor de Chinese Communistische Partij, met zeer vergelijkbare absolute waarheidsaanspraken. Omdat de claim van wetenschappelijkheid zo lijkt op de desbetreffende claim door de Chinese Communistische Partij, heeft deze enkele jaren lang ook de *Falun Gong* en andere *Qigong*-bewegingen gesteund.

Aanhang en organisatie

De combinatie van oefeningen, simpele basiswaarden en de claim van wetenschappelijkheid maakte de *Falun Gong* buitengewoon aantrekkelijk voor brede groepen Chinezen die het contact met de traditie verloren hadden door de aanhoudende overheids campagnes in de periode 1949-1976. Ook andere *Qigong*-bewegingen slaagden erin grote groepen aanhangers te verwerven, maar toen Li Hongzhi met een kleine

De beweging lijkt in wezen heel erg op de Communistische Partij

als weergegeven in de drie basiswaarden. Uiteindelijk moet de cultivatie van *Qi* ertoe leiden dat men zijn slechte, zwarte *karma* verliest en goede, witte deugd verzamelt. Wanneer men wordt vervolgd, kan men door 'verdraagzaamheid' ten aanzien van de vervolger diens goede deugd overnemen. Een en ander is een zeer materialistische interpretatie van oude Chinese religieuze en filosofische begrippen, wat heel goed past in de tijd waarin Li Hongzhi is opgegroeid, een tijd dat het materialisme van het marxisme-leninisme en het denken van Mao heersten.

Een belangrijke gedachte is dat iedereen al slecht *karma* heeft verzameld, waardoor hij of zij tijdens dit leven in de narigheid komt. Sommige mensen worden ziek, wat niets anders is dan een straf als gevolg van iemands slechte *karma*. Deze heel gangbare boeddhistische gedachte impliceert echter dat het weinig zin heeft naar de dokter te gaan. Zelfs al zou je genezen door het een of andere medicijn of door een operatie, dan nog maak je het onmogelijk voor je slechte *karma* om te worden afgebroken. De enige logische conclusie die je hieruit kunt trekken, is dat het weinig zin heeft naar de dokter te gaan, iets dat de *Falun Gong* dan ook afraadt. De Chinese overheid, maar ook andere critici, hebben hier een centraal punt van

schare volgelingen in 1992 begon aan de verbreiding van de leer, was de boodschap meteen buitengewoon succesvol. Het is absoluut onduidelijk hoeveel aanhangers de leer uiteindelijk had, toen de overheid in de zomer van 1999 begon met de vervolging, want de genoemde getallen berusten geen van alle op feitelijk onderzoek of een ledenadministratie. Het is ook in andere nieuwe religieuze bewegingen meestal helemaal niet duidelijk of iemand behoort (of behoorde) tot de vaste kern van beoefenaren die altijd komt, of een eenmalige passant was, op zoek naar inzicht.

Voor de overheid was de kwestie van de organisatie echter van groot belang. Zij wilde graag aantonen dat de *Falun Gong* een centraal geleide en dus gevaarlijke organisatie is, analoog aan Westerse overheden en particuliere groepen die nieuwe religieuze groeperingen ook graag als veel beter georganiseerd voorstellen dan zij werkelijk zijn (op een enkele uitzondering na). Tot de vervolging was de organisatie van de beweging waarschijnlijk tamelijk diffuus, en dienden de zogenaamde centra vooral voor de distributie van teksten en cassettebandjes. De grote demonstratie van april 1999 was waarschijnlijk georganiseerd met behulp van mobieltjes en internet. Na de vervolging is het centrum van de beweging in de Verenigde Staten wel

goed georganiseerd geworden, maar waarschijnlijk is dat dus pas een latere ontwikkeling.

De beweging had haar aanhang vooral in noordelijk China, in het bijzonder in die gebieden waar men een versie van het Mandarijn spreekt, wat grotendeels een noordchinese spraakvariant is. Het was toen vooral een stedelijke en kleinstedelijke beweging, met veel aanhang onder arbeiders en gepensioneerden van oude fabrieken, mensen met een technische opleiding en/of technisch beroep, dan wel personen uit de lagere bestuurslaag in het leger, de politie en de partij zelf. Er was nauwelijks sprake van aanhangers met een echte boerenachtergrond en ook in zuidelijk China kreeg de beweging nauwelijks voet aan de grond. Dit kun je heel duidelijk zien buiten China, want onder de traditionele Chinese migranten uit de zuidelijke provincies vind je weinig beoefenaars, terwijl de aanhangers van de *Falun Gong* in het buitenland vooral Chinese kennismigranten uit het noorden zijn.

De noordelijke en stedelijke achtergrond van de beweging kan goed verklaard worden. Stedelingen met een technische achtergrond voel(d)en zich aangesproken tot de *Falun Gong* vanwege de aanspraak op wetenschappelijkheid in de specifieke Chinese zin, dus het vermogen van de leer de materiële werkelijkheid te verklaren. Het sterke spreektaal karakter van de teksten van Li Hongzhi was aantrekkelijk voor mensen voor wie het Mandarijn de eerste taal is, dus vooral stedelingen uit het noorden. Ook de sociale praktijk van de *Falun Gong* paste uitstekend in de gewoonte uit de hoogtijdagen van de politieke campagnes vóór 1976, toen de communistische propaganda in de vorm van moraliserende geschreven teksten in kleine studieboekjes moest worden bestudeerd.

Na 1949 was door decennia van religieuze repressie en gedwongen secularisering een leemte in de zingeving ontstaan, die door de Chinese Communistische Partij en haar propaganda na alle ellende van de Culturele Revolutie niet meer kon worden gevuld. De studentenbeweging van 1989, de opkomst van *Qigong* en *Falun Gong*, en tegenwoordig de opbloei van allerlei vormen van religie, meditatie technieken en zo meer zijn even zovele pogingen hier een behoefte te vullen.

Vervolg en verzet

In de zomer van 1999 zette de Chinese overheid een ongekend grootschalige vervolging in. Iedereen die met de *Falun Gong* in verband kon worden gebracht, werd opgepakt. Een deel van de mensen die opgepakt werden, stapte uit de beweging en werd na een korte periode van heropvoeding (of politieke indoctrinatie) weer vrijgelaten, al bekenden sommigen van hen zich daarna toch weer tot de leer en werden ze opnieuw opgepakt of vluchtten ze naar het buitenland. Het to-

tale aantal religieuze vluchtelingen bleef klein, omdat de *Falun Gong*-aanhang niet uit de traditionele migratiegebieden in het zuiden kwam en daardoor geen toegang had tot de gangbare routes voor mensensmokkel. De meeste *Falun Gong*-aanhangers in het buitenland zijn daar pas bekeerd of daar al vóór de zomer van 1999 terechtgekomen.

De repressie in het land zelf was (en is) brutaal en gewelddadig, met de gebruikelijke excessen van mishandeling die leiden tot overlijden in de gevangenis, zelfmoord of verminking. Belangrijk is te beseffen dat een deel van het vervolgingsgeweld simpelweg hoort bij het justitiële systeem, maar dan nog is het zo dat de *Falun Gong*-aanhangers, zoals andere religieuze beoefenaars of dissidenten, deels vogelvrij in het systeem zijn. Het is heel moeilijk de schaal van de vervolging precies in te schatten, want de informatie van de Chinese overheid is beperkt en onbetrouwbaar. Helaas schuwt ook de *Falun Gong* zelf de propagandistische overdrijving en selectieve informatie niet.

De *Falun Gong* is bepaald niet de enige vervolgte groep, maar zij is uniek in de hardnekkigheid waarmee zij haar verzet eerst in het binnenland en daarna vanuit het buitenland is blijven voeren. De Chinese overheid is tot nog toe buitengewoon succesvol geweest in het onderdrukken van verzet, behalve de *Falun Gong* en het Tibetaanse Boeddhisme (in het bijzonder de Gele Hoeden-traditie van de Dalai Lama). Het is niet helemaal duidelijk waarom dit is, want ook de leiders van andere protestbewegingen, zoals de dissidenten van 1989, wonen nu deels in het buitenland. Li Hongzhi, de stichter van de *Falun Gong*, is eind 1996 naar de Verenigde Staten vertrokken, toen de binnenlandse kritiek op de beweging steeds meer begon toe te nemen. Toch is hij alleen maar het symbolische centrum van het verzet, want het werkelijke werk wordt door mensen in zijn naaste omgeving gedaan.

Tot op de dag van vandaag zijn er mensen in China zelf die bankbiljetten met de naam van de beweging bestempelen en daarna in circulatie brengen, als een vorm van stil verzet tegen de repressie. Verder is het binnenlandse verzet sporadisch, maar des te feller is het protest vanuit het buitenland, met New York als centrum. Dit verzet bestaat uit *websites*, een eigen krant, telefooncampagnes, en e-mail-propaganda, maar ook uit permanente of regelmatige demonstraties op strategische locaties, zoals Chinese ambassades, het Internationaal Gerechtshof in Den Haag of bij de Dam in Amsterdam. In het laatste geval van enkele jaren terug was hun terechtwoede gericht tegen het gebruik van de geplastificeerde doorsneden van de lijken van Chinese zwervers (volgens de markers van de tentoonstelling, maar voor hetzelfde geld waren het de lijken van geëxecuteerden, misschien wel

Falun Gong-aanhangers) voor een anatomische les. Zij beweren dat de lijken van in de gevangenis overleden of geëxecuteerde aanhangers zijn geoogst voor organen en weefsel. Dit laatste is zeer waarschijnlijk, aangezien het een vrij algemene praktijk is in China, maar niet specifiek gericht tegen de *Falun Gong*.

Precies hoe ver het verzet van de *Falun Gong* gaat, wordt duidelijk wanneer je de veerboot neemt in Hongkong, vanaf het schiereiland Kowloon naar Hongkong-eiland. Vooral in het weekeinde staan daar en op andere plekken in de stad uitgebreide aanplakborden met posters over de vervolging van de *Falun Gong*, de talloze slachtoffers en over de misdadigheid van de Chinese Communistische Partij. Ook wordt een krant aangeboden, in het Chinees en het Engels, met nog meer gedetailleerde berichtgeving. Er staat een tafel waar partijleden hulp wordt aangeboden om uit de partij te treden. Wanneer men bedenkt dat Hongkong inmiddels deel is van China, zegt dat niet alleen iets over Hongkong en de zeer reële vrijheid die daar heerst, maar ook over de enorme felheid waarmee de *Falun Gong* haar strijd voert. Deze persoonlijke aanpak past bij de beweging, want ook al vóór 1999 publiceerden lokale groepen soms verzamelingen met persoonlijke getuigenissen van wat de leer voor iemand had betekend. Het valt, door het emotionele karakter van al dit verzet en de directe aanval op de Chinese Communistische Partij zelf, niet te verwachten dat het huidige politieke systeem de beweging ook nog maar een haarbreed tegemoet zal komen.

Veranderingen in de religieuze vrijheid

Wanneer wij de vrije beoefening van alle vormen van religie als uitgangspunt nemen, is in China naar gangbare Westerse normen ongetwijfeld sprake van onvolledige religieuze vrijheid. Toch is het belangrijk de situatie van politieke en religieuze vrijheden in de Volksrepubliek China niet alleen op te hangen aan het geval *Falun Gong*, want deze confrontatie inmiddels zo hard geworden, dat geen van beide kanten nog concessies kan doen. Wanneer wij naar andere onderdelen van het religieuze spectrum kijken, zoals allerlei christelijke groepen, andere inheemse nieuwe religieuze groepen of lokale tempels, dan is de situatie de laatste paar jaar juist verbeterd. Sterker nog, er is een duidelijke samenhang tussen de pogingen de *Falun Gong* tegen te houden en het liberaliseren van de religieuze markt.

Het is ook niet meer mogelijk China helemaal af te schermen voor buitenlandse invloed, zonder tegelijk het verkeer met het buitenland geheel stil te leggen. Iedereen die kan reizen buiten de grenzen van de Volksrepubliek, al is het maar naar Hongkong, kan vrij toegang genieten tot alle nieuws, alle vormen van

religie en vrije discussies. Potentieel kan hij of zij daar in China zeker last mee krijgen, maar zolang men zich niet al te publiek uit, is er veel meer mogelijk dan voorheen. Niet alleen hoogopgeleide intellectuelen en partijkaders, maar ook iedereen met voldoende economische middelen, is hierdoor een stuk minder onvrij dan voorheen. Ook de kinderen van hoge politici studeren in het buitenland, zonder dat zij allemaal revolutionairen worden. Hoe deze groepen hun vrijheid invullen is namelijk een heel ander verhaal, dat hier helaas niet kan worden verteld. De ware onderdrukten zijn de onderklassen, de gepensioneerden en andere groepen die het land niet tijdelijk kunnen verlaten en over onvoldoende financiële middelen beschikken om zich een bepaalde mate van bewegingsvrijheid te verwerven. Ironisch genoeg heeft de Chinese overheid daarom wel degelijk gelijk, wanneer zij de economische ontwikkeling hoog op de agenda plaatst, al denkt men waarschijnlijk dat met meer welvaart de meeste mensen minder kritisch tegenover het regime zullen komen te staan.

In religieus opzicht zijn er de laatste paar jaren enkele interessante veranderingen op gang gekomen, die hier kort moeten worden genoemd. De meeste zogenaamde minderheden (die in hun eigen gebied juist vaak een meerderheid zijn), zoals de Oeigoeren, hebben relatief veel religieuze vrijheid. Hun beperkingen zijn meestal vooral van politieke aard, voor zover het politieke en religieuze van elkaar valt te scheiden. Alleen de controle over het Tibetaanse Boeddhisme is veel groter, al krijgen Tibetaanse stromingen buiten de traditie van de Dalai Lama ook meer ruimte dan vroeger. Meer ruimte betekent overigens ook vaak meer protest. Binnen het eigenlijke China zien wij veel meer religieuze en politieke vrijheid in het zuiden, vooral in die gebieden met een sterke sociale en economische presentie van overzeese Chinezen als investeerders, zoals zuidelijk Zhejiang (waar een substantieel deel van de Nederlandse overzeese Chinezen vandaan komt), Fujian en Guangdong. Een betrouwbaar totaalbeeld van de situatie in China bezit niemand.

In de strijd tegen de *Falun Gong* en op zoek naar acceptabele tradities om het probleem van de zingeving op te lossen, heeft de overheid de laatste jaren besloten georganiseerde nieuwe religies meer de vrije hand te geven. Dit heeft nog niet geleid tot een formele beleidswijziging, maar op lokaal niveau zijn de tekenen heel duidelijk. Aan de ene kant is vastgesteld dat de *Falun Gong* weinig voet aan de grond heeft gekregen in gebieden met een sterke religieuze cultuur, zoals Fujian. Omdat de diverse vormen van religieuze cultuur in Fujian, zoals enkele grote nieuwe religieuze groepen en allerlei tempels, niet als een bedreiging worden ervaren, is dit een belangrijk ervaringsfeit.

Tegelijkertijd komen allerlei Chinese protestantse groepen op, die veel moeilijker in de gaten zijn te houden dan de Rooms Katholieke kerk en die de lokale bevolking, inclusief marginale groeperingen, een eigen stem geven. De groepen zijn zeer autonoom en gedragen zich vaak als een ongeleid projectiel. De overheid ervaart deze ontwikkelingen als een groot politiek risico.

Intussen ontstaat aan de nationale universiteiten en de diverse Academies van Sociale Wetenschappen steeds meer expertise op het gebied van religieuze cultuur. Deze experts hebben regelmatig contact met collega's in Hongkong, op Taiwan en elders in de wereld, waar zij inmiddels deel hebben aan het internationale discours over religie in China. Sommigen hebben ook een deel van hun opleiding in het buitenland genoten. Deze experts wordt door de overheid en de partij vervolgens gevraagd naar hun mening, wat inmiddels heeft geleid tot versoepeling van het beleid. Er is een nieuwe categorie bedacht om religieuze groepen in te delen, naast de oude categorieën (of etiketten) van bijgeloof (*mixin*) en volksreligie (*minjian zongjiao*), namelijk volksgeloof (*minjian xinyang*). De *Falun Gong* geldt als 'heterodoxe religie' (*xiejiao*), want een gevaarlijke organisatie die de volksgezondheid bedreigt. Ook al komen deze categorieën op ons tamelijk diffuus over, de praktische betekenis van deze nuancering is groot. Onder 'volksgeloof' (*minjian xinyang*) worden namelijk groepen gevat die tot voor kort alleen maar werden getolereerd en nu uitdrukkelijk worden toegelaten – zij het nog niet gelegaliseerd. Dat er iets is veranderd, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat allerlei lokale overheden nieuwe versies van de regels voor religieuze controle publiceren, waarin veel meer ruimte is voor lokale initiatieven.

Een heel andere ontwikkeling komt voort uit het feit dat China enkele jaren geleden het UNESCO-verdrag voor immaterieel erfgoed heeft ondertekend. In China bestond al tientallen jaren een eigen structuur voor behoud en controle van cultureel erfgoed, beter bekend als de Cultuurbureaus. Deze instellingen waren en zijn soms vooral kantoren waar plaatselijke partijcadres een sinecure hebben van waaruit zij verder kunnen stijgen, maar ook echte centra voor het verzamelen van kennis over en het behoeden van ervaring in de plaatselijke cultuur. Door een plaatselijk ritueel, feest of gebruik, maar soms ook een persoon met bijzondere vaardigheden, te beschermen, kan een cultuurbureau de eigen status en het prestige van het eigen gebied vergroten. Ook hopen zulke bureaus op inkomsten uit toerisme, al is dat soms vergezocht. Het gevolg is dat allerlei gebieden trachten hun plaatselijke rituelen en feesten te laten erkennen als immaterieel erfgoed. Als dat lukt, worden die rituelen en feesten een stuk minder kwetsbaar voor kwaad-

willende bestuurders. Er is hier zeker ook het risico van folklorisering, maar dat is een trend die toch al op de loer ligt en niet altijd kan worden vermeden. Tegelijkertijd gaat er een positieve uitstraling van uit, waarvan de effecten thans niet kunnen worden overzien. Plaatselijke cultuur mag weer, wat eigenlijk automatisch een afwijking van de centrale norm betekent.

Paradox van liberalisering

Al deze ontwikkelingen betekenen bij elkaar nog lang niet dat de religieuze situatie in China nu in elk opzicht vrij is, zoals in Hongkong en op Taiwan zonder meer wel het geval is. De *Falun Gong* wordt net als voorheen als een grote bedreiging beschouwd, misschien wel omdat zij in wezenlijke opzichten juist heel erg lijkt op de Chinese Communistische Partij. Intussen zorgt de angst voor de *Falun Gong* en voor het groeiende protestantisme ervoor dat de controle over religie wordt versoepeld om zo meer tegenwicht te bieden tegen deze twee stromingen.

Prof. dr Barend ter Haar is hoogleraar Chinese geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Noot

¹ Dit overzicht is gebaseerd op mijn eigen onderzoek en dat van mijn studenten gedurende de laatste tien jaar, alsmede van diverse internationale specialisten. De lezer kan beginnen bij mijn website (www.leidenuniv.nl/~haarbjter/falun.htm, met een gedetailleerde bibliografie) of de standaardwerken van David Ownby, *Falun Gong and the Future of China* (Oxford: Oxford University Press, 2008) en David Palmer, *Qigong fever: body, science, and utopia in China* (New York: Columbia University Press, 2007). David Ownby bespreekt ook de stand van het onderzoek. De tijdschriften *Social Compass* (50/4 uit 2003), *China Quarterly* (nr. 174 uit 2003) en *China Perspectives* (2009:4) hebben een heel themanummer gewijd aan de levende religie in China.